

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 77

ה' אדר א' תשע"ט meorothamishpat@gmail.com , להצטרפות: שליח חינוך מדי שבעים, להצטרפות:

צו מניעה כנגד שיימינג

המקרה:

אישיות ציבורית בקהילה שלחה הודעה לחבר, והיא הגיעה לידי אחד מיריביו בקהילה. מקבל ההודעה יידע את האישיות שהינו הולך להפיץ את צילום ההודעה (שלא היה בה פשע ועוון) במייל ובוואצ'פ, באם לא ישעה עצמו.

טענת אישיות: מבקש צו שיוורה למחוק מיידית את התוכן שנחשף. שלחתי הודעה אישית לידי, ואיני רוצה לחשוף את תוכנה קבל עם ועדה, ואף למקבל היה אסור לקרוא אותה בשל חדר"ג.

טענת חבר הקהילה: ברור שלא הייתי פותח תיק אישי שאינו שלי, אך הודעה שהגיעה אלי, היא ברשותי ואני זכאי להפיצה, כל עוד אין בה הלבנת פנים.

תשובה

התביעה התקבלה. לכל אדם יש בעלות על תוכן דבריו, והוא זכאי לתחם ולהגביל את הפצת דבריו, כל עוד לא נאמרו ונכתבו בזירה הציבורית. בכדי להפיץ דברים ותוכן של אדם, יש לקבל ממנו היתר לכך. ברם במקום שישנה תועלת לרבים מהפצת תוכן דברי הזולת, וימנע בכך מכשול מאנשים בחשיפת זהותו של הכותב – מותר, במגבלות המבוארות בחפץ חיים כללי אות יג (שלא יתכוון לגנות ולא להנות מהפגם, ולא להוסיף דברים, ולא יסב לו נזק נוסף).

כלי המדיה עשויים להיות לאסון, באם לא נשמור על כבוד אישי ופרטיות הזולת בצורה נאותה. יש לשמור על כללי לשון הרע ורכילות ברשת, ולא להלבין פני חברי ברבים, גם ה'אירוע' שמבקשים לפרסם נעשה במרחב הציבורי. אומנם יש בכך כלי איום נהדר, להלחם נגד סוגי בריונות והתנהגויות לא הולמות, אך לא הותר 'עונש' זה לפרסמו ברבים בכל מצב. ויש למגר תופעת הבריונות ברשת, כפי שנלחמים בבריונות באמצעות הרשת.

נמוקי הדין

המלבין פני חברי ברבים כאילו שופך דמים

הגמ' במסכת ברכות ב"דף מג: ובסוטה ב"דף י: מביאה בשם רבי שמעון בן יוחי הנחיה והזהרה חמורה: 'נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש, ואל ילבין פני חברי ברבים', שכן הבינו כדברי הגמ' בב"מ ב"דף נח: שהנהוג כן כאילו שופך דמים. רבנו יונה בשער תשובה ג אות קלט כותב שהסבל של בושה גרוע עוד יותר מן המוות, ובספר חסידים אות נד כתב שכל אדם היה מעדיף מות מאשר להתבייש, ובמגן אבות למאירי ג, טו הטעים זאת, שהסבל של מיתה הוא רגעי, ואילו הסבל מחמת הבושה תלווה את האדם לכל אורך חייו.

הלבנת פנים והכפשת הזולת ברבים מקבלת משמעות רבה, לאור דברי התוס' בסוטה שם ורבנו יונה שם שאיסור זה כלול בכלל דיני 'הרג ואל יעבור', כלומר מוטב לו לאדם למסור נפשו למען כך שלא ילבין שמו של חברו (ודנו ב"דף נח: הפוסקים אם נאמר הלכה למעשה, שכן המאירי בברכות שם הבין שנאמרה הדרכה זו בדרך צחות, להורות על חומרת המעשה ולא לנהוג כן). ומי יקח על עצמו גם בשל הפגיעה שנעשתה כנגדו להציף ברשת ולהלבין פנים. וכבר אמרה הגמ' בב"מ ב"דף נח: שהעושה כן יורש גהינום: 'דאמר רבי חנינא... כל היורדין לגיהנם עולים, חוץ משלשה שיורדין ואין עולין. ואלו הן הבא על אשת איש, והמלבין פני חברי ברבים, והמכנה שם רע לחבירו'. הרי השווהו למעשה של גילוי עריות החמור, והתוס' שם אף ניסו לעמוד על כך איזה מעשה מהם חמור יותר. והגרש"ז אורבך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' ז דן אם יותר לחלל שבת בכדי שלא יולבנו פני חברו – ללמדך על גדל העוון והפגיעה והשלכה החמורה של מעשים מעין אלו. ויד מי לא תרעד – מפשע זה.

דוגמאות רבות נאמרו בכך שנמנעו האבות מהלבנת הפנים, שמהוות נקודות למחשבה שאף במקרים שיש 'צדק' רב להשמיע ולזעוק במרחב הציבורי על העוול – נמנעו בשל הפגיעה בשמו הטוב של מי שיפגע מכך. כן נהגה רחל שגילתה לאחותה את הסימנים המוסכמים עם יעקב, אף שבכך חוצצת גורלה האישי, ובלבד שלא תתבייש אחותה. וכך נהגה תמר, שבחרה להימנע מלחשוף את זהותו של יהודה, למרות גזר-דין המוות שחרף על ראשה. וכן פעל יוסף, כפי שבאר רבנו בחיי בבראשית מה, א שיוסף ציווה שלא יהיה אדם בחדר בשעה שהתוודה לאחיו למרות שבכך הוא סיכן את חייו, שבהיותו לבד היו יכלו

אחיו שטרם הכירוהו, להרגו – כדי שלא יבואו לידי בוששה. כן מובא בש"ס מקרים רבים בהם נזהרו חכמים מאיסור זה. וכבר כתב הבאר שבע בסנהדרין ב"ק צ"א. בד"ה המלביץ שהמלביץ פני חברו ברבים נקרא אפיקורס, כדין המבייש בפני תלמיד חכם.

הפוסקים דנו אם דין המלביץ פני חברו 'ברבים' צריך להעשות בפני עשרה (פרי מגדים, תיבת גומא כלל ה), אך החפץ חיים פ"ב אות א בהגהה פסק שאפילו בפני שלשה נחשב 'רבים', וכן הורה שם בהקדמה לספר אות יד שכל שיש שלשה לבד מהמבייש והמתבייש. ברם בגמ' בכתובות ב"ק סז: מסופר על מר עוקבא ואשתו, שתרגמו הנהגה זו הלכה למעשה, ובחרו להיכנס לתוך כבשן בוטרי והסתכנו כדי לחשוך הלבנת פנים מעני שתרמו לו. הייחודי במעשה זה, שלא היה מעשה זה בפני רבים, ויתכן ואף אחד לא ראה את הסיטואציה, אך עדיני הנפש והמצויים בעבודת ה' ברף גבוה, נמנעים מכל הלבנת פנים שתהיה.

בספר חסידים שם הציע תיקון לנכשל בכך: 'מי שבייש את חברו ומצטער ומתחרט, ורוצה הוא לקבל את הדין, ובא לפני יראי ה' למצוא לו פתח לתשובה. יאמרו לו: דע כי רעתך רבה כי שפכת את דמו של חברך, שכן מצינו באבי' בן רחבעם שהוכיח לירבעם ברבים לביישו וניגף למות. לכן לך בני לפייס את חברך, עד שיתפייס ושמוור והזהר מאוד לנפשך שלא תבייש ושלא תלביץ פני אדם. כי דרכן של בעלי תשובה להיות מאד מאד שפלי רוח... ואם יחרפו אותך הסכלים לאמר זכור מעשיך הראשונים, אמור להם ידעתי כי חטאתי הרבה וכמה דברים עשיתי שלא כהוגן, והצור ימחול לי וסבול את המביישים מדה כנגד מדה ובזה יתכפר עונך'.

משום חומרת המעשה, הורה הרמב"ם בספר המצוות לא תעשה שג: 'שהזהירונו שלא לבייש קצתנו את קצתנו, וזהו העון אשר יקראו אותו מלביץ פני חברו ברבים'. ואף במקום בו נדרשים להוכיח וליישר את הזולת, כתב הרמב"ם בהלכות דעות פ"ו ה"ח לנהוג במשנה זהירות: 'המוכיח את חברו תחלה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו, שנאמר ולא תשא עליו חטא. כך אמרו חכמים, יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות ת"ל ולא תשא עליו חטא, מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים.

לדינא, אף ננקטו סנקציות וענישה למבייש שלא כדין. הרא"ש בב"ק פ"ח ה"ט' מביא משמיה דר' שרירא גאון שיש לנדות את מי שמלביץ פני חברו ברבים, וכן הרמב"ם בהלכות חובל ומוק פ"ג ה"ה מורה שעל בית דין לקבוע את העונש הראוי לעבריין. המאם השו"ע בס' תכס"י לה. והרמ"א שם סבר שאף יש להלקות אותו מכת מרדות מדרבנן. הסמ"ע ס"ק מט' באר שמשום הלאו של לא תונו' והאיסור לצער את חברו, יש להלקות את המבייש. ולפי זה ההלכה תחול גם על המבייש את חברו שלא ברבים. אומנם – לא בכל מחיר יש לשמור על כבודו של אדם, וכבר הורה הרמב"ם שם שאם פושע אדם בזדון וגורם לתלואה ציבורית יש לפרסמו ולכלימו, בכדי למגר את התופעה, כמוצא אחרון: 'במה דברים אמורים בדברים שבין אדם לחבית, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל'. וכן הורה החפץ חיים, שכל שיש תועלת בפרסום לרבים, מותר הדבר כשמצו כל האפשרויות החלופיות, עם התנאים שהציב, כפי שנביא לקמן.

כדברים אלו כתב בשערי תשובה ג' אות רכ"א: 'ודע כי בדברים שבין אדם לחבירו, כמו גזל ועושה ונזק וצער ובושת ואונאת דברים, יכול לספר הדברים לבני אדם, גם היחיד אשר יראה יגיד, כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בבית דין על תביעת ממון לחייב את הנתבע שבועה, אמנם יש עליו להוכיח את האיש תחלה'. כן מצאנו שמכלימים אדם גם כלפי אדם פרטי, כמבואר במסכת כתובות ב"ק סז: שמכלימין את המורדת, וכן שם ב"ק מט': מכלימין את מי שאינו זן ילדיו.

וכבר הפליג המנחת חינוך במצוה רמ' לבאר מדוע נקט הרמב"ם דווקא דוגמא של איסור שבין אדם למקום: 'היינו דוקא אם איש חוטא לחבירו, אין לחבירו לביישו דמוטב שימחול על החטא, כמבואר שם בד' הר"מ, [אבל] אם אדם רואה שחבירו חוטא לאנשים אחרים, נראה דמותר ג"כ להכלימו אם אינו חוזר. כי הנביאים ע"ה הוכיחו בפרסה' גם על עבירות שב"א לחבירו, וספרי הנביאים מלאים מזה, אלא הבע"ד בעצמו אסור להכלימו ומוטב שימחול אבל אם חוטא לאחרים'. הרי שביקש מהנפגע לנהוג באיפוק כלפי הסורר כלפיו, כשאינו נפגע עוד ממנו⁴, ובאם אינו נוהג כן גם כלפי אחרים – שיבליג ולא יפרסמו ! !

הדברים מסורים ללב ולהתייעצות עם ת"ח, כיצד לנהוג בכל מקרה לגופו, שכן החינוך מצווה רמ' כתב שיש להקב"ה: 'כמה שלוחים למקום להפרע מעוברי רצונו, והביא לכך שיבוא העובר על עונשו, ויש לנהוג במשנה זהירות בדיני נפשות.

הולך רכיל מגלה סוד

שלמה המלך, החכם מכל אדם, הניח לנו יסוד בדבר הזכות בסיסית של כל אדם לשמור את מצפונו והמידע האישי שלו ולא לחשוף אותם בפני זרים. וכך כתב בספר משלי י"א: 'הולך רכיל מגלה סוד, ונאמן רוח מגלה דבר'. והוסיף שם כ"ה ט' והזהיר: 'וסוד אחר אל תגל'. גם בספר קהלת י"ב הזכיר שלמה המלך: 'גם במדעך מלך אל תקלל, ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר, כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר'. כמו כן מצאנו אזהרה מעין זו בספר מיכה ז' ה: 'ומשוכבת חיקך שמור פתיך'.

⁴ ראה שכתב השער' תשובה שם אות רכ"א: 'הנה הקדמנו כי מותר לספר בגנות החוטא על חטא אשר בכפיו, אם נודע הדבר כי לא עובד דרכו, כמו הגזול והחוסם, או המזיק והמעיק, או המלביץ פניו ומבאיש ומחפיר, והמספר לשון הרע, ולא השיב את הגולה, ולא שלם נזקו, ולא בקש פני חברו להעביר את עונו. ואמנם המטיבם דרכם ותר דברו בראשונה את החוטא, אולי יוכלו הועיל בדרך תוכחה להשיבו מדרך הרעה, ואם מאן ימאן אז יודיעו לרבים את דרכו ומעללו. ועתה כאשר יחפש אדם על מעשה חברו על דבר אשר הידע על רעהו, יספר מעשהו לבני אדם, ויגלה חובת החוטא, ויגנה מעשהו מטענות רבות, הנה יחשד המספר בזה ויתן אותו כמספר לשון הרע...'

המניע המהותי המצריך הגנה על פרטיותו האישית של אדם הינו חומרתו של המועל ומגלה סוד, שכן הוא פוגע בחייו של בעל הסוד, עד כדי כך שנחשב כשופך דמו, כפי שכתב הראשית חכמה (אור עולם, תשעה עשר): 'גדול כסוי הסוד, שכל המגלה סוד חברו כאילו שופך דמים, שנאמר לא תלך רכיל וגו' (ובהמשך נאמר: לא תעמוד על דם רעך). גדול המכסה סוד חברו, שהוא מקים מחשבות חברו'. וכ"כ בספר המנהיג הקדמה עמוד יז: 'כי ההולך רכיל מגלה סוד כהורג נפשות, ועל דבר זה נחרב בית שני וגלו בני ישראל מעל אדמתם'. לעומת הבנה זו שבעצם פרסום הדברים שופך האדם את דם זולתו, רבי יצחק אבוהב במנודת המאור הנר השני, כלל ד, חלק א פרק ב באר את סמיכות הפסוקים על פי הפסוק ביחזקאל כב, ט שישינו חשש שבשל גילוי הסוד יגיע לכדי שפיכות דמים: (הולכי) רכיל היו בכ למען שפך דם' - 'אולי יהרוג זה לזה בסבת הרכילות'. והפלא יועץ ערך המגלה כתב שהמגלה סוד כעובד ע"ז.

איסור לפתוח מכתב למי שאינו ממוען

במשך הדורות ביקשו להגן על הפרטיות של האדם מפני המגלים סוד, וכבר בגמ' סנהדרין ב"ד לא. הובאה עדות על נסיון הגנה על זכות בסיסית זו: 'הוא תלמידא דנפיק עליה קלא דגלי מילתא דאיתמר בי מדרשא בתר עשרין ותרתין שנין. אפקה רב אמי מבי מדרשא, אמר דין גלי רזיא'. הרי שהוציאו תלמיד שגילה דבר שנאמר בבית המדרש לאחר עשרים ושתיים שנה, והכריזו עליו 'זה מגלה סוד', בכדי להילחם בתופעה מעין זו ולהזהיר מפניה.

זה הוא מקור ההשראה של החרם הנודע של רבנו גרשום הובא בשלטי גבורים ב"ד סוף ד"ב ב"ב תורכב, בכלבו בס' קטז ובבאר הגולה בגליון השו"ע י"ד ס"ס' שלד' שלא לראות כתב חברו בלא רשותו, וזה לשון מהר"ם מרוטנבורג ח"ד בס' אלהי כב: 'חרם שלא לראות בכתב חברו ששולח לחברו בלא ידיעתו אסור. ואם זרקו מותר'. וכן הביאו בשו"ת מהר"ם מינין ס' קב. בשיירי כנסת הגדולה י"ד בס' שלד' אות ה הסתפק אם חל החרם רק אם כותב בראש המכתב 'חדר"ג': 'יש חרם שלא יפתח אדם אגרת חברו והפתחה הוא מנודה, ואפילו נימא שאינו מנודה עד שינדרוהו, אם היה כתוב על גבו 'ופגי"ן דרגמ"ה' [ראשי תיבות: 'ופורץ גדר ישכנו נחש, ד'רבינו ג'רשום מ'אור ה'גולה']. בשו"ת חקקי לב י"ד ס' מט סבר שהדברים אמורים רק במכתב שנשא בראשיתו 'הטלת החרם': 'נראה דעיקר החרם שחל הוא בשרשום על האיגרת, הא לאו הכי דליכא רשמה כלל נראה דפטור לגמרי'. אולם מדברי שו"ת הלכות קטנות ח"א ס' ע"ז עולה שנאסרה הפתיחה והקריאה אף בלא שכתבו כן בתחילת המכתב: 'בלאו הכי נראה שיש איסור לבקש ולחפש מסתוריו של חברו, ומה לי לא תלך רכיל', לאחרים או לעצמך. והברכי יוסף בס' שלד' הצריך את העובר על כך שיעשה כפרה, וכ"כ בשו"ת בית דוד י"ד ס' קנח דאפילו ראה מכתב חברו בשוגג צריך כפרה.

אומנם במקרה שלנו, הוא לא הלך לפתוח מכתב שאינו שלו, וכי לאחר שכבר קרא את הנאמר בשוגג ובאונס, מנא לן שיש איסור לספר תוכנו. אך לא מסתבר שהאיסור הוא רק על מעשה הפתיחה, אלא אף על נקיטת פעולות על פיו. שכן בשו"ת חקקי לב י"ד ס' מט דן על ישראל שיש לו עסק עם גוי וממונו בידו, וחשש שהגוי יעשה לו איזה עוולה בממונו, ורצה לפתוח מכתב שהגיע לידו ולברר באמצעותו, ושאל אם יש בזה איסור. והשיב שם: 'יש לנו לחקור מאיזה טעם אסר רבנו גרשום... משום שנאמר ואהבת לרעך כמוך, מאי דעלך סני, לחברך לא תעביד כמבואר בשבת, וא"כ אין איסור זה אלא לישראל לבד אבל לא לגוי. או שמא איסורו הוא משום גונב דעת הבריות, שהרי לא גרע מהגונב דעת חברו, שזה היה יותר חמור שגנב דעתו ממש שהוא במצופני לבו, ואם באנו לאסור מטעם זה, הרי קיי"ל דאסור לגונב דעת הבריות, אפילו דעת של גוי'. ובשו"ת תודת חיים למהרח"ש ח"ג ס' מז כתב דאסור משום גזל משום דהוי כשואל שלא מדעת דהוי גזלן. ולטעם זה אסור אף בגוי, דבאיסור גזל אין חילוק בין ישראל לגוי.

הרי לן שלושה טעמים באיסור לפתוח מכתב; א. משום ואהבת לרעך כמוך, ב. משום גונב דעתו, ג. משום שואל שלא מדעת. ונראה שבענייננו, הוא יעבור על ג' אלו בנוסף לאיסור לא תלך רכיל, ומהאי טעמא יש להטיל על יריבו צו מניעה שלא יאפשר להעביר תוכן פרטי וצנוע לזרים.

במשך הדורות הובאו קנסות וסייגים על המגלים סוד, כפי שהרחיב הרב רקובר, ולדוגמא נזכיר את שהובא בשו"ת הרא"ח ס' קא שיש לפסול את מי שמגלה פרטים מלהימנות עם טובי הקהל כשיושבים לפקח על ענייני הקהל. וישנה עדות קדומה על נסיון הגנה על פרטיות מצויה בפסיפס שהתגלה ב'עין גדי', שם נאמרה קללה על מי שיגלה סוד: 'הי מן דגלי רזה דקרתה לעממה, דין בעיניה משוטטן בכל ארעה וחמי סתירתה הוא יתן אפוח בגברה ההו ובורעיה'.

מצבים שהותר לזר לפתוח מכתב

אמנם חז"ל לא נמנעו באפשרות זו כמוצא אחרון להפלייל את המסית, מפני חומרת עונו, כפי שזכור במשנה בסנהדרין פ"ז מ"י: 'כל חייבי מיתות שבתורה, אין מכמינין עליהם, חוץ מזו (מסית לעבוד ע"ז) ... אם היה ערום ואינו יכול לדבר בפניהם, מכמינין לו עדים אחורי הגדר... העומדין מאחורי הגדר מביאיין אותו לבית הדין וסוקלין אותו'. כן יש להתיר את גילוי הסוד במקום צורך גדול, כדוגמת ביטחון ציבור, או התראה מפני איום רוחני גדול, עפ"י גדרים מתאימים⁵. אומנם בחוט השני שמירת הלשון פ"ה ס"ה א כתב שאסור לספר סוד אף לתועלת, אך מסתבר שיש לבחון כל נושא לגופו. שכן התירו החפץ חיים בבאר מים חיים רכילות בריש כלל ט והחלקת יעקב ח"ג ס' קלו לספר להציל רעהו מדין לא תעמוד על דם רעך.

כן הביא בשו"ת מהר"ם אלשקר ס' צה שככל כלל יש יוצאין מהכלל, ולא נאמר החרם והאיסור במקרה שנצרכת קריאת המכתב למנוע עוון ואיסור, או במקום מצווה: 'ובענין תקנת רבינו גרשום ז"ל כל מה שכתבת בזה אין בהם נפתל ועקש ולא

⁵ בחפץ חיים הלכות לשון הרע סוף כלל י הצריך שיעמוד בתנאים הבאים, בכדי שלא יעבור על איסור לשון הרע: שראה או שמע הדברים בעצמו ולא שמע מאחרים, שיהא הנוק מוכח, שיוכיח אותו קודם שמגלה לרבים, שלא יגדיל בתיאורו יותר מאשר הדברים היו באמת, שיכוון לתועלת, שלא יהיה לו אפשרות להשיג התועלת באופן אחר וכי לא יגיע נזק לנשוא הסיפור בשל סיפורו יותר מאשר מגיע לו.

מקום למעקש, כי מי הוא זה שיעלה על רוחו או יכנס במוחו לחשוב שתקן רבינו גרשום ז"ל תקנתו במקום שיש חשש איסור או נדנוד עבירה, או אי זה סבה המחייבת הגרושין. זה לא יעלה על הדעת, ואין זה צריך לפנינו ולא לפני לפנים. גם במקום מצוה נראה דלא גזר. וכבר כתב הרשב"א ז"ל בזה מה שיש בו די שלא גזר הרב תקנתו בכל ענין אלא כנגד הפריצים וההוללים. אומנם הנודע ביהודה באה"צ בס"ר ספר שתקנות רגמ"ה נאמרו גם במקום איסור, ולא התיר לשאת אישה שנייה במקרה הנדון שם, משום ד'א"כ נתת דבריך לשיעורין'. ואפשר שיש לחלק בין סוגי התקנות. כן מבואר שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' קעג לרבי יעקב חגיז: 'שאלה השולח כתב ביד חבירו חתום בפגי'ן (פורץ גדר ישכנו נחש) דרגמ"ה, והלה חושש שיש בתוכו דבר המזיקו מהו. תשובה. נבוך הוא זה, אם יפתחנה מועל בחרם, אם יוליכנה שמא כתוב עליו דבר מה. להחזירה לבעלים ישלחנה ביד אחר. אין לו תקנה, אלא פורר וזורק לרוח או מטיל לים'. ויש לעיין אם אסר ר"י חגיז גם במקום שחושש לדבר איסור (ואולי אסר רק כשיש פיתרון ומוצא אחר), ואזי יש להוכיח כי החדר"ג הינו בכל מצב. נראה שיש לדון בכל מקרה לגופו ביחס לשיימניג, שכן אם ניתן לטפל במתועד במסגרות אחרות, אזי וודאי אסור לפרסם לרבים תיעוד מביך. ברם אם אין דרך למגר תופעות קשות והתעללויות ושחיתויות אלא באופן זה, יעשו שאלת חכם אם התקיימו התנאים המתירים לפרסמו.

מהות האיסור לגלות לזר: דרך ארץ, או איסור

יש לדון ולעיין ביסוד האיסור לגלות סוד, האם אין לגלות סוד משום שזו מידה מגונה ושלמה המלך לימדנו מידת דרך ארץ או עצה טובה להמנע מלחשוף סוד אישי, או שנאמרה כאן הלכה מהלכות רכילות (ובראשית חכמה הבא פרק זה אחרי פרק העוסק בלשון הרע ולפני פרק העוסק במידת דרך ארץ).

במשנה במסכת סנהדרין פ"ג מ"ז נאמר כך: 'הגדול שבדיינים אומר איש פלוני אתה זכאי, איש פלוני אתה חייב. ומנין לכשצא אחד מן הדיינים לא יאמר: אני מזכה וחבירי מחייבין אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי, על זה נאמר לא תלך רכיל בעמך, ואומר הולך רכיל מגל ה סוד'. בפשטן של הדברים נראה שהגדרה המשנה את גילוי הסוד כלאו רכילות. והנה התוס' יר"ט במשנה שם סבר שאין לגרוס שם את הפסוק 'לא תלך רכיל בעמך', אך הגר"א כן גרס פסוק זה, ואדרבה השמיט את הפסוק במשלי. ושם י"ל שנחלקו אם בגילוי שמות הדיינים יש איסור רכילות או רק גילוי סוד. ומכל מקום מצאנו בספר התוס' יו"ט שישנו סוד שאף שמגלהו עובר על איסור הגם שאין בכונתו לספר רכילות, וכן כתב שם: 'ש"מ דהמגלה סוד מיקרי הולך רכיל אעפ"י שאינו עושה לגרון מדון, הלכך קרא דאורייתא דכתיב לא תלך רכיל נמי במגלה סוד הוא'. על הגמ' בסנהדרין ברך לא. שהובאה לעיל שהוציאו את התלמיד מביהמ"ד מכיון שגילה סוד, נחלקו הראשונים במהות הסוד שאותו גילה. רש"י שם בר"ה ב"תו' באר: 'דבר לשון הרע היה'. אך ביד רמ"ה ובר' חננאל שם פרשו: 'הוא תלמידא דאפק מילתא דאתמר בבי מדרשא דרבי אמר, בתורת סוד'. ושם נחלקו ביסוד חקירתנו, האם גילוי סוד נאסר משום איסור לשון הרע, והיד רמה והר"ח סברו שאפשר שישנו איסור לפרסם סוד הגם שלא עובר עליו באיסור לשון הרע.

איסור רכילות

הסמ"ג לאיון ט הובא בהג' מיימוניות בהל' דעות פ"ז ה"ה ובמג"א סי' קנו הביא גמרות אלו בכלל איסור רכילות: 'איזהו רכיל. המגלה לחבירו דברים שדיבר ממנו אדם בסתר. ותיבא במסכת סנהדרין, מניין לדיין... ואם האומר הדבר הזהיר שלא לאומרו, אפילו אמרו בפני רבים יש בו לשון הרע, כדאמר בסנהדרין דההוא תלמידא דגלי מילתא'. נראה שהבין שיש בכך לאו גמור, ולא רק ממידת דרך ארץ. וכן להדיא הוא ברש"י בערכין ברך טו: 'לישנא תליתאית זה לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחבירו לגלות לו סוד'. הרי שבגילוי סוד עובר על איסור לשון הרע.

כן נקט רבי יצחק אבוהב במנורת המאור הנר השני, כלל ד חלק א פרק ב שהמגלה סוד עובר על איסור רכילות: 'כל המגלה לאדם דברים שדבר עליו אחר בסתר נקרא רכיל'. כן באר הגר"א במשלי יא, יג שהמגלה סוד דומה להולך רכיל, ועוונם שוה, ולשיטתייהו אזיל בגירסתו במשנה.

כן עולה מהתשובה בשו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רכו: 'דיין שהחתימוהו חבירו וחתם: 'פ' הדיין אר"ל', דפירושו: 'אחרי רבים להטות', מהו? תשובה. הולך רכיל מגלה סוד. ואף אם יתרוץ דבריו וגילה דעתו ברבים דשלא מדעתו חתם - לא ניצול, ויחזור ויחתום סתם, וכ"כ בפלא יועץ ערך סוד, שהמחטט לידע סוד עובר על לא תלך רכיל. ובתורת חיים למהר"ח ש"ח סי' מז כתב שהלוקח מידע אישי ללא רשות הוא שואל שלא מדעת וגזלן הוא. ואף אגרת של גוי אין לקרוא, שכן גזל גוי אסור. ובשו"ע הרב בהלכות נזק ממון סי' א החשיב את ההסתכלות במסתרי חבירו כנזק.

עצה טובה והנהגה נכונה

מאידך, רבנו יונה בשערי תשובה שער ג אות רכה כתב שבגילוי סוד אין איסור ולא: 'חייב אדם להסתיר הסוד אשר יגלה אלו⁶ חבירו דרך סתר, אף על פי שאין בגלוי הסוד הוא ענין רכילות, כי יש בגלוי הסוד נזק לבעליו וסבה להפר מחשבתו, כמו שנאמר: 'הפר מחשבות באין סוד'. והשנית - כי מגלה הסוד אך יצא מדרך הצניעות והנה הוא מעביר על דעת בעל הסוד; ואמר שלמה עליו השלום משלי כ, יט: 'גולה סוד הולך רכיל', רצונו לומר, אם תראה איש שאיננו מושל ברוחו לשמור לשונו מגלוי הסוד, אף על פי שאין במחשוף הסוד הוא ענין רכילות בין אדם לחבירו, תביאהו המדה הזאת להיות הולך רכיל, שהוא מארבע כתות הרעות, אחרי אשר אין שפתיו ברשותו לשמרן'.

⁶ יש לעיין אם רק כאשר מגלה לו חבירו באופן ישיר דבר סתר, אין לו לגלות שבכך מועל ומפר את האימון שנתן בו, או כל ששמע וידע דבר סתר אין לו לגלות. שכן במדון שלנו, הבעל דבר לא סיפר לו ישירות, אלא שמע את שיחתו.

הגמ' בברכות ב"ה ח: הביאה את דברי רבי עקיבא: 'בשלושה דברים אוהב אני את המדיים... וכשיועצין - אין יועצין אלא בשדה'. רש"י מביא שם בד"ה 'אלא בשדה' שכן נהג יעקב בעת שביקש לשוחח עם רחל ולא היה בשדה, כמ"ש: 'וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו', מפני החשש שיתגלו דבריו וישמעו זרים את שיחתם: 'דאמרי אינשי אזנים לכותל'. הרי שנהג יעקב אבינו בפיקחות שחשש מהאזנות לא רצויות, ושיבח רבי עקיבא הנהגה זו. כן ניתן גם לראות שסבר בספר ארחות חיים סי' מא שיש כאן עצה טובה: 'סוד אחר אל תגל, גם אל הדברים אשר ידברו לפניך שלא על דרך סוד טמנהו בקירות לבך, גם אם תשמענו מאחר אל תאמר דבר זה שמעתי, ושמור מאתה מושל בו פן ימשל בך, ומשוכבת חיקך שמור פתחי פיך'. על כן יעץ בספר מבחר הפנינים שער כט, שער הסתרת סוד: 'סודך אסירך, ואם תגלהו תהיה אסירך'.

המשך חכמה בפירושו על התורה דברים כג, י באר שזהו משמעותו של הפסוק 'כי תצא מחנה על איביך ונשמרת מכל דבר רע', שמבקש לשמור על בטחון שדה מפני האזנות בטחוניות: 'לא רחוק לומר שכוונת הפסוק שלא לגלות מסתורין של מלחמה, ושלא לספר ארחם ורבעם לשום איש. ומזה יאות שלא להניח לשום אדם לצאת מן המחנה שמא ישיגוהו שונאיהם וימלטו מפיו תחנותם [מקום התניה]. וכמו שהגיד המצרי לדוד, בסוף שמואל א' ל, יג-טו. וזה בכלל 'דבר רע' שאמרו בספרי: אפילו דיבור רע, וזה לשון הרע, וכיוונו למה שכתבתי. כלומר, נאמרה כאן הדרכה ראויה להגנה ביטחוני, כפי שאנו מכירים מתחום 'בטחון שדה'.

שני סוגי 'סוד'

מסתבר ששני ההבטים מצויים בגילוי סוד, והדבר בא לידי ביטוי בסוגים שונים של 'סוד'; ישנו סוד העוסק בנושאים רגישים של בעל הדבר שגילוי מסב לו נזק, והמגלה הולך רכיל בכך ועובר איסור, כפי שכתב הרמב"ם בהלכות דעות פ"ז ה"ה והחפץ חיים בהלכות רכילות כלל ח סעי' ה וכן בהלכות איסורי לשון הרע כלל ב סעי' יג. ובכלל ט סעי' ו. אך ישנם דברים שאין בהם כדי לגרום נזק, צער ובושה לבעל הדבר, אך גם בהם מן הראוי לנהוג בדרך ארץ ולא לפרסם את השמועה מבלי שיתיר לו בעל הדבר, כפי שנראה להלן, וכן לשון החפץ חיים בהלכות רכילות כלל ח סעי' ה: 'וחייב להסתיר הסוד אשר יגלה לו חברו דרך סתר, אעפ"י שאין בגילוי הסוד ההוא עניין רכילות'.

שלמה המלך, שהכיר ביצר זה שבני האדם נגועים בו ביקש להזהיר מפני שתי תופעות אלו, ויעץ בפסוק בקהלת לבעל הסוד להשמר מסובכיו בכדי שלא ינזק ולא יהא אסיר ביד אלו שיאזינו לשיחתו, כפי שנשמר יעקב אבינו, וכפי שבשערי תשובה שם באר בפירושו הפסוק: 'רצונו לומר: אל תפקיד סודך למי שהולך רכיל, כי אחרי אשר איננו שומר שפתיו מן הרכילות אל תבטח עליו בהסתר סודך, אף על פי שמסרת דבריך בידו דרך סוד וסתר'.

'בל' יאמר'

איתא בגמ' ביומא ב"ה ד: 'מנין לאומר דבר לחבירו שהוא בכל יאמר, עד שיאמר לו לך אמור? שנאמר וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר'. רש"י פירש שהמילה 'לאמר' מורכבת מהמילים: 'לא אמור'. למדו מציווי ה' למשה רבנו לומר לישראל את הדברים שנאמרו לו, שהדברים נכונים אף על כל אדם, שאל לו לומר דברים שנאמרו לו אלא אם כן קיבל היתר לכך. ואם לאו, הריהו ב'בל' יאמר'.

גם באיסור זה יש לדון האם נאמר כאן איסור 'בל' תאמר, או שלמדנו מכאן רק הוראת דרך ארץ ומידה ראויה, אך לא עבר בכך על איסור. כן יש גם לברר ביסוד האיסור, האם כל שמועה ואמירה של אדם נאסרה בפירסום והוא ב'בל' תאמר, וצריך להורות היתר בכדי לאפשר פרסום אף שאין בשמועה זו משמעות דיסקרטית. או שמא רק מסרים בעלי משמעות דיסקרטיות נאסרו, וצריך בעל הדבר להתיר לספרו.

הרמב"ם לא הביא להלכה את דברי הגמרא 'שהוא בכל יאמר'. ואפשר שסובר שאין הדברים אלא מצד דרך ארץ, ואין בהם דבר איסור. כן מפורש בדברי המאירי: 'וממה שנאמר שם לאמר, כלומר, שאמר לו דברים אלו על מנת שיאמרם, למדנו דרך ארץ למי שאומר דבר לחברו אף על פי שלא מסרה לו בסוד, שהוא בכל יאמר. אלא אם כן אמר לו בעל דבר שהוא אומר לו אותן הדברים בלך אמור. והוא ענין אמור: 'נאמן רוח מכסה דבר', כלומר, 'דבר', אף על פי שאינו סוד. ו'הולך רכיל' מגלה 'סוד', אף על פי שנאמר לו בסוד. הרי שהרחיב המאירי את האיסור לספר לאחרים כל 'דבר' אף שאינו סוד. יתכן להבחין בדבריו, שישנו איסור רכילות על 'סוד', שיש בו משום להזיק לבעל הדבר, כפי שכתב החפץ חיים. אך שמועה שאין בה כדי להזיק לבעליה, אין בה איסור, אלא מידת דרך ארץ ומידה ראויה לא לפרסם ללא היתר ורשות, והוא ב'בל' תאמר' עד שיאמר

'לך אמור', וכן באר החפץ חיים בבאר מים חיים בהלכות לשה"ר כלל ב הערה כז.

אך רבי חיים פלאג"ל בשו"ת חקקי לב ח"א י"ד סי' מט סבר שנאמר בגמרא זו איסור גם בלא שיוסב נזק לבעל הדבר: 'אפילו בשלח אדם אגרת לחבירו, אסור לחבירו שבא לו האגרת, לגלות דברי האגרת לאחרים. דאפילו בסתם, דליכא שום סוד ודבר מגנה ונזק להכותב האגרת, איכא איסור לגלות, כמו שאמרו בגמרא, דכל האומר דבר לחבירו הרי הוא בכל תאמר עד שיאמר לו בפירוש שיאמר. וכל שכן, בדאיכא גנאי או סוד ויוצא נזק כשמגלהו'. לדבריו, ישנו איסור ולא לגלות סוד, או מטעם לאו ד'לא תלך רכיל', או משום איסור ד'בל' תאמר'.

הגרמ"מ שפרן בקונטרס הישר והטוב ח"א עמ' לח הציע שאם מעסיק מעוניין לחייב ממון את העובד אם יגלה סודות מקצועיים, יעשה עימו קניין בעת שנכנס לעבודה ובו יתחייב בסכום כסף גדול מיידית, ואם לא יגלה סוד, מוחל לו בעל הבית על חוב זה.

להעיד על ששמע בסוד

בשו"ת מהרי"ו סי' מב הובא בדרכי משה בסי' כח, בסמ"ע שם סק"א ובש"ך בסק"א והנתיח"מ בביאורם סק"א פסק שאסור להעיד על ששמע בסוד בלא שבעל הדבר יתיר לו לגלות: 'אם שום עד יאמר, שאין רשאי להעיד מחמת שקיבל עליו בסוד שלא לגלות

הדבר, אז בעל דין יתיר לו. אך הט"ז שם חלק והתיר להעיד אף שלא התירו לו מכבר מכיון שחלה עליו מצוות עדות משעה שהתבקש להעיד, וכן הוא במהרי"ק שורש קי הובא בב"ב בס"ד וסו: 'אם הכריזו בבית הכנסת להחזיר אבידה בתקנת רבינו גרשום, ויש אנשים שאומרים שנמסר להם הדבר בסוד, שיש לנדות מי שמתדל לבטל תקנת רבינו גרשום, ואפילו נשבעו שלא לגלות לא יועיל', הובא ברמ"א ביו"ד בס"ד רכח סעי' לג, ובסמ"ע בס"ד וסו סק"ד.

אולם כל זה כאמור רק אם יש תועלת בעדותו לענין שבין אדם לחברו או בין אדם למקום (ואם יש לקבל עדות מרשע שהודה שהאזן לשיחה, ואם להאמינו מדין פלגין, אין כאן מקומו). אבל אם אדם עשה עבירה ובא עד אחד להעיד, אין לו היתר להעיד, שכן הגמ' בפסחים ב"ק קיג. אומרת: 'טוביה חטא ודיגוד מנגיד', מפני שהוא עד אחד ומוציא שם רע ללא שום תועלת.

להציב מיקרפון ומצלמה נסתר

מכל הנ"ל נראה שאין היתר להציב מיקרפון⁷ או מצלמה נסותר שתתעד את הנעשה בחדרי חדרים, שכן פסק הרמ"א בס"ד קנד סעי' ג: 'אם שצריך לזהר אדם מלהסתכל בבית חבריו'. והסמ"ע שם סק"ד כתב שאף שאין בכוונת הרואה לראות על מנת להזיק, אסור לראות. ואף שמקום שמותר לאדם להסתכל, כגון שיש לו חזקה במקום, אסור לו לעמוד ולהסתכל בבית חברו, כמבואר ברמ"א שם סעי' ז. אומנם אם נעשה התייעוד מתוך ידיעה והסכמה, אין בכך דופי. ויש לעיין אם מותר להתקין את המצלמה בחצירו, ומזמין אליו לביתו פועל או לקוח לפגישה ומתעד את הכל ללא ידיעתו של השני (במקומות הצנועים פשוטא שיהא אסור לנהוג כן). רצ"ע.

מסתבר, שלא יהא כל מניעה להעמיד מצלמות במרחב הציבורי, כיון שהכל יודעים שרבים מצויים במקום, והיה עליהם להזהר, ואין במצלמות מעין אלו לפגוע בהתנהלות המצויים שם. ברור שהראיות מאמצעים אלו לא יהיו קבילות אם ניתן לערוך את החומר, ולשבש את האותנטיות שלהם.

נשבע לא לגלות סוד

התומים בס"ד כח סק"א הובא בנתי"מ שם סק"א דן לגבי מי שנשבע שלא לגלות, שאם הוא יחיד שלא מצווה להעיד מדאר, אלא משום מצוות השבת אבידה כמש"כ הרא"ש בתשרי כלל צט סי"א, או גמילות חסדים כמש"כ הרמב"ן והרא"ה, חלה השבועה ולא יוכל להעיד לפני שיפרו או יתירו לו שבועתו. אך אם הינם שני עדים שנשבעו כן, הם מצוים להעיד מדאורייתא ולא יכולים להשבע כנגד דין תורה, והסיק לגביהם: 'אין צריך התרה, דהוי כנשבע לבטל המצוה'.

התומים בסוף דבריו כתב: 'אבל בנשבע שלא לומר לשום אדם ואף לבית הדין להעיד, אם כן יש כאן לשון כולל, שמיגו שחל לאמירה לשאר אדם חל נמי על אמירה לבית הדין. ותלוי בשני התירוצים שכתבו התוספות בשבועות דף כד'. וכן כתב הנתי"מ שם: 'אם נשבע שלא לגלות לשום אדם, הרי העדות בבית דין נאסר עליו באיסור כולל, ותליא בפלוגתא אי חל בכולל בנשבע לבטל המצוה בשב ואל תעשה'. כוונתם לחקירת התוס' והראשונים האם איסור כולל שייך גם במצב שבכך יגרם ביטול מצווה ב'שב ואל תעשה'. כמש"כ בשו"ע ח"ו"מ סי' עג סעי' ה לגבי אדם שנשבע לא למכור משלו לפרוע שום חוב, ולאחר מכן נשבע לפרוע לחברו לזמן פלוני, וכשהגיע הזמן טוען שכבר נשבע שלא למכור מנכסיו לצורך חובותיו. הש"ך שם סק"א סבר שכאשר נשבע סתם שלא לפרוע שום חוב וקדם חוב שמעון לשבועה, אין שבועתו חלה. אולם הקצוה"ח שם סק"א הביא את דעת החכם צבי שהשיג על דבריו והביא ראשונים רבים ששבועה בכולל חלה: 'שמדברי כולם נלמד שאפילו בדבר שהוא חייב עכשיו, אם כלל בשבועה דברים המותרים עם דברים האסורים, שבועה חלה אף על אסורין'.

אמנם החכמת שלמה בס"ד כח חלק על התומים וסבר שאין כאן לשון שבועה בכולל, ולא חלה השבועה כלל, שכן שבועת שוא היא. אך כיון שבמילי דאיסורא ודאורייתא אזלינן לחומרא, לא יהא רשאי לגלות סוד מבלי להתירו תחילה, שמא יש כאן לשון שבועה בכולל. ואין להתיר בלא התרה מכח ספק ספיקא, ספק אם לשון כזו נחשבת לשון כוללת ואף אם הוי לשון כוללת שמא אין שבועה לבטל מצווה תופסת בה, ולהתיר לגלות את הסוד, שכן הש"ך ביו"ד סי' קי"ט סג אות לו כתב ש'אין לבדות ספק ספיקא בזמן הזה מדעתנו', וראה ביביע אומר ח"ו עמ' רכב על כך.

בשו"ת ציץ אליעזר חלק י"ג סי' קד וכן בחלק טו סי' ד דן לגבי רופא אם מנוע או מחויב לעבור על חסיון רפואי, בשל שבועת הרופאים שנשבע בעת כניסתו לתפקיד. הוא הביא את פסקו של הרמ"א שלא חלה השבועה כאשר נשבע לבטל מצוה. וסיים שיש לחוש לאיסור שבועה בכולל: 'ולכל היותר מוטב לכתחילה לעשות מקודם התרה על שבועתו כפי הדין שמתירים לדבר מצוה, ואח"כ לגלות'.

⁷ ישנה מחלוקת הפוסקים אם ניתן לסמוך על תביעת עינא דקלא, ולהכריע את הדין על סמך שמיעת קול בלבד.

הפתי"ש בס"ד לה סק"ח והקצוה"ח בס"ד פא ס"ק יג הכריעו שהעדים מחויבים לראות את הנדונים ולא להסתמך רק על שמיעת קולם, ורק לענין איסורים התירו לסמוך על תביעת קול אך לא להוציא ממון על פי זה. אולם הנתי"מ סבר שמהני תביעת קול הן לאיסור והן לממון, וניתן להכריע על סמך שמיעת קולו גם לממונות. והפתי"ש בס"ד פא סק"כ הביא משמיה דהחת"ם סופר שצריך מלבד הכרת הקול גם היכר נוסף של ממשושי היד.